

▣ **Akademik Çingiz Qacarı yeni işıq üzü görmüş “Naxçıvan. Dünyanın ən qədim şəhərlərindən biri” kitabı kulturoloji yönümlü nəşrdir. Onun səhifələrində Naxçıvan diyarının təbiəti, tarixi, arxeologiyası, memarlığı, xalq sənəti və peşəkar incəsənəti, adət-ənənələri və bayramları, mətbəxi, numizmatikası və heraldikası ardıcıl surətdə və böyük məhəbbətlə təsvir edilmişdir.**

Əlbəttə, burada Naxçıvanın görkəmli yetirmələrindən—dövlət xadimlərindən və hərbcilərdən, filosof, dilçi, tarixçi və ədəbiyyatçı alimlərindən, yazıçı və rəssamlarından da söz açılib. Bütün bunlar birlikdə Naxçıvanın çoxcəhətli və vahid formalarda təzahür edən mədəniyyətidir, çoxəsrlik davamlı ənənələrdir və bir çox nəsilin topladığı böyük sosial təcrübədir.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim və müasir Naxçıvanın çoxəsrlik tarixi inkişaf yolu akademik Çingiz Qacarı təqdim etdiyi “Naxçıvan. Dünyanın ən qədim şəhərlərindən biri” kitabının ana xəttini təşkil edir. Bir çox əsaslı dəlillərə istinad edərək və çox haqlı olaraq, müəllif Naxçıvanın tarixini Dünya tufanı və Nuh peyğəmbərin əfsanəvi səfəri ilə əlaqəli şəkildə oxuculara çatdırıb. Kitabda Naxçıvanın çoxəsrlik tarixinin bütün mərhələləri, eyni zamanda müasir dövrdəki inkişafı öz əksini tapıb.

Naxçıvan mədəniyyəti bu diyarın mənəvi sərvətlərinin ayrılmaz hissəsidir. Rəngarəng və sərt təbiəti bu yerlərin əhalisinin xarakterini də müəyyən edib. Məğrur dağ landsaftı naxçıvanlıların mentalitetində, memarlıq və incəsənət formalarında öz izini qoyub. Müəllif mövzunu dağ mənzərələrinin memarlıq abidələri ilə səsleşən cizgilərindən tutmuş, Naxçıvan tarixi və mədəniyyətinin görkəmli xadimlərinin portret cizgilərinə qədər geniş miqyasda dəyişməklə oxucunu tədricən bu aləmə çəkib aparıb.

Kitabı vərəqlədikcə Qarıcıq dağının qayalı zirvəsi, Haçadağ, Əlinca, İlandağ və başqa zirvələrin əzəmətli görünüşü gözlərimiz önündən keçir. Qədim arxeoloji abidələr içərisində 500 hektar ərazini tutan və erkən təbəqələri eramızdan əvvəl IV minilliyə aid edilən şəhər yeri – Xaraba Gilan xüsusi qeyd olunub. Qədim Naxçıvanın müdafiə qurğuları – Oğlanqala, Çalxanqala, Vayxır-Gavurqala, Naxçıvanqala

(Köhnəqala) və əlbəttə ki, “Kitabi Dədə Qorqud”da xatırlanan əfsanəvi, alınmaz qala olan Əlincaqala geniş təqdim olunub.

Ümumiyyətlə, Naxçıvan memarlıq məktəbi mövzusu Çingiz Qacarı kitabında mərkəzi yerlərdən birini tutur. Bu məktəb özünün ən yüksək

xarakterizə edilir.

Atabəylər dövlətinin baş memarı olmuş dahi Əcəminin sənətkarlığı təkcə Azərbaycan memarlığının sonrakı inkişafına deyil, həm də bir sıra qonşu ölkələrin memarlıq təfəkkürünə təsir göstərmiş. Bu təsirin miqyasını təsəvvür etmək üçün Cuğa, Marağa, Qarabağlar, Bərdə, Həmədan, Səlmas, Urmiya, Səmərqənd abidələrini xatırlamaq kifayət edər. Tədqiqatçılar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, Əcəmi dövrünün Naxçıvan sənətkarları Yaxın Şərq ölkələrinin memarları arasında ilk cərgələrdə qərarlaşıblar.

“Naxçıvan memarlıq məktəbi” anlayışının özü təkcə Əcəminin yaratdığı şedevrlərlə bitmir. Əsrlər

bütün bu sadalanan tərkib hissələrini sistemli nəzərdən keçirib. Burada Naxçıvan və Ordubad şəhərlərinin məhəllələrinin strukturu barədə, yaşayış evləri, məscidlər, mədrəsələr, hamamlar, zorxanalar, həmçinin əsasını unikal sutoptlayan qurğular–kəhrizlər təşkil edən su təchizatı sistemi barədə ən maraqlı və müxtəlif məlumatlar yer alıb.

Azərbaycanın bir çox digər bölgələrində olduğu kimi, Naxçıvanda da təkcə memarlıq yox, həm də başqa yerli bədii məktəblər təşəkkül tapıb. Kitabda bu baxımdan Naxçıvan xalçaçılıq məktəbindən, bədii metal emalından, dulmuşçuluq məmulatlarından, həmçinin diyarın musiqi mədəniyyətindən də söhbət gedir. Azərbaycan xalça sənəti,

hətta ən kasıb evdə mövcudluğu xalqın ümumi mədəniyyətini müəyyən edirdi” – deyər müəllif vurğulayır.

Çingiz müəllim Naxçıvan tarixinin əsas dövrlərini rəngkarlıq tablosunda olduğu kimi iri yaxmalarla çevrələyib. Müəllif orta əsrlər dövrünün əsas sosial-siyasi hadisələrindən tutmuş, 1827-ci ildə Naxçıvanı rus qoşunlarının işğal etməsinədək olan dövrü, demək olar ki, bütün əsas cizgiləri ilə təsvir edib. Kitabın üstün cəhətlərindən biri də budur ki, alim fundamental tədqiqatların nəticələrini ümumiləşdirərək Atabəylər dövləti tarixini aydın və oxunaqlı dillə şərh edib. Diyarın XII–XIII əsrin əvvəlləri dövrünün tarixi parlaq, canlı səhnələri göz önündə canlanır. Bu coş-

şənliklərinin spesifikliyini, misal üçün, Novruz bayramının Şahtaxtı kəndində, yaxud Ordubad şəhərində fərqli xüsusiyyətlərini də qeyd edib.

Həqiqətən, kitabın süjet xəttinin inkişafı boyunca onun nəqliçilik miqyası da dəyişilir. Müəllifin miqyas şkalasını aşağıdakı dörd söz ilə ifadə etmək mümkündür: təbiət, mədəniyyət, cəmiyyət, şəxsiyyət. Kino dili ilə desək, kitabda ümumidən böyük plana keçid baş verir. Kulminasiya kimi Naxçıvanın Azərbaycan tarixinə, dövlətçiliyinə və hərbi işin, mədəniyyətin, elmin, fəlsəfinin, ədəbiyyatın, incəsənətin inkişafına əvəzsiz töhfələr vermiş görkəmli şəxsiyyətlərinin portret cizgiləri göz önündə canlanır. İlk öncə

çıvanda başlanması qənaəti üzərində qurub. Mifoloji, dini, tarixi, arxeoloji, etnoqrafik və digər mənbələrin təhlilinin daxil olduğu kompleks kulturoloji tədqiqat bu mövzudan qaynaqlanıb. Diyarın adının etimologiyasını müəllif birbaşa Nuh peyğəmbərin adı ilə bağlayıb. Toponimin “Nuhçuvan” formasında səslənən ilkin adı bilavasitə “Nuhun torpağı” kimi izah olunub.

Dünyanın başqa heç bir yerində peyğəmbərin adı ilə bağlı toponim və artefaktların bu qədər çox konsentrasiyası yoxdur. Bunlar: həm şəhərin cənub hissəsində, qədim Köhnəqala ərazisində yerləşən, sonralar üstündə məqbərə tikilən və bizim günlərimizdə bərpə olunan Nuh peyğəmbərin qəbri; həm rəvayətə görə, daşından sonra Nuhun gəmisinin yan aldığı Gəmiyaya dağındakı gəmi təsvir olunan petroqliflər (e.ə. IV-I minilliklər); həm də yaxınlıqda yerləşən Nuhdaban, Nuhgədik, Nəhəcir, Nehrəm yaşayış məskənləri və bir çox başqa ünvanlardır.

Azərbaycan MEA-nın vitse-prezidenti, Milli Məclisin deputatı, akademik İsa Həbibbəylinin kitaba yazdığı “Ön söz”ün əsas qayəsi Naxçıvan şəhərinin 5 min illik tarixinin təsdiqidir: “Naxçıvan ən qədim türk-öğuz diyarıdır. Azərbaycan xalqının böyük şifahi xalq yaradıcılığı nümunəsi olan “Kitabi Dədə Qorqud” eposunda Naxçıvanda bu günədək mövcud olan 50-dən artıq toponim qeydə alınmışdır”. Daha sonra qeyd edilir ki, Çingiz Qacarı əsəri qədim və müasir Naxçıvanın özünəməxsus elmi-sənədli pasportuna çevrilib. Bu fundamental kitab çağdaş oxucunu nağıllar yurdu, gözəl əfsanələr və əsətlərə bəllənmiş Naxçıvana cəlbədiçə səyahətə aparır.

Akademik Çingiz Qacarı “Naxçıvan. Dünyanın ən qədim şəhərlərindən biri” kitabı Azərbaycan elminin mühüm nailiyyətlərindən biri sayılmağa layiqdir. Müəllifin geniş elmi dünyagörüşü, tədqiqatçılıq məharəti kitabın yüksək elmi-kulturoloji səviyyədə hazırlanmasını təmin edib. Bu kitab, geniş mənada, Azərbaycanın tarixinə və mədəniyyətinə müəllifin sanballı töhfəsidir.

Ərtegin SALAMZADƏ,
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun direktoru,
AMEA-nın müxbir üzvü

“Naxçıvan. Dünyanın ən qədim şəhərlərindən biri” kitabı Nuh torpağının uzaq keçmişinə işıq salır

çiçəklənmə dövrünə XII əsrin dahi memarı Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanının zamanında qədəm qoyub. Bu gün həmin məktəb orta əsrlər dövrü bütün Azərbaycan memarlıq məktəbləri içərisində ən yaxşı tədqiq olunan məktəbdir. Əminliklə demək olar ki, bizim memarlıq elmimizdə ayrıca istiqamət olan naxçıvanşünaslıq təşəkkül tapıb. Əbdülvahab Salamzadə, Kamil Məmmədzadə, Vilayət Kərimov, Fazil Məmmədov, Roza Salayeva və başqalarının tədqiqatları Naxçıvan memarlıq məktəbinin formalaşması və inkişafının müxtəlif aspektlərinə həsr edilib. Naxçıvan memarlığının ən yüksək nailiyyətlərini təsvir edərək Çingiz Qacarı bu tədqiqatlara istinad edib.

Möminə Xatun (1186), Yusif İbn-Küseyr (1182) kimi əzəmətli qülləvari məqbərələr, Əcəmi sənətinin təsiri altında inşa edilmiş Güllüstan məqbərəsi Naxçıvan memarlıq məktəbinin kompozisiya, plastik və tikinti üsullarını özündə birləşdirib. Bu tikililər həcmnin monumentallığının detalların incə işlənməsi ilə məharətlə əlaqələndirilməsi baxımından fərqlənir. Möminə Xatun məqbərəsinin memarlıq obrazı “zərif monumentallıq” kimi

boyu təşəkkül tapmış bu ənənə həm yaşayış yerlərinin şəhərsalma strukturu xüsusiyyətlərini, həm müxtəlif tikililərin əhatəli tipologiyasını, həm onların dekorunun özünəməxsusluğunu, həm də inşa edilməsinin mühəndis üsul və vasitələrinin bütöv bir qismini özündə ehtiva edir. Çingiz Qacarı Naxçıvan memarlıq məktəbinin məhz

o cümlədən Naxçıvan qrupu xalçaları yaxşı tədqiq olunub. Lakin Çingiz Qacarı irəli sürdüüyü bəzi müddəalar prinsipial yeniliyi ilə seçilir.

Akademik xalçaların toxunulması vərdislərinin ötürülməsi prosesinin olduğu qeyd edilməsinə, yəni bədii məktəbin–indiki halda Naxçıvan məktəbinin formalaşmasının daxili mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsinə müyəssər olub. Hər bir xalça kompozisiyasının “uzaq əcdadlar və nəsil şəcərəsinin tarixi haqqında müəyyən məlumat” daşımalarına əsaslanaraq müəllif xalça toxucularının qadın kollektivini ənənəvi sənətin akademiyası qismində nəzərdən keçirib. “Gənc xalçaçı qızlar, adətən, corab toxumaqdan başlayır və bu akademiyanın diplomu olan, adaxlısına hədiyyə edilən xalqanın toxunulması ilə işi başa çatdırırdılar”.

Kitabın Naxçıvan dekorativ-təbii sənətlərinə həsr edilmiş bölmələri maddi mədəniyyətin zəngin irsi, yüksək sənətkarlıqla işlənmis metal və saxsı əşyalar, həmçinin xatirə daş plastikası barədə məlumatları əks etdirir. “Saxsı və metal qabların, gözəl xalçaların, bədii tikmələrin və ağac üzərində oyma sənəti nümunələrinin hər bir evdə,

qun hadisələrin əsas fiqurları Şəmsəddin Eldəgiz və onun nəslinin davamçılarıdır. Eldəgizin dövründə Əcəminin memarlıq şedevrləri yaradılıb, Möminə Xatun məqbərəsinin tikintisi isə onun oğlu Cahən Pəhləvanın zamanında başa çatdırılıb.

Kitabda Naxçıvan xanlığının 1747–1839-cu illər tarixi də maraqlı şərh olunub. Qeyd olunub ki, Atabəylər dövründə olduğu kimi, bu dövrdə də əvvəlcə Naxçıvanı İran asılılığından qurtarmaq, sonra isə siyasi hakimiyyəti əldə saxlamaq uğrunda olduqca ağır mübarizə gedib. Müəllif tarixçi səriştəsi ilə Naxçıvan xanlığının zəngin ictimai-siyasi və mədəni mühitini təsvir edib.

Akademik Çingiz Qacarı hürüflük dini-fəlsəfi təriqətinin, Naxçıvan memarlıq məktəbinin, “Əncüməni-şüəra” ədəbi və digər musiqi məclislərinin, Ordubad şəbəkə sənətinin bədii təcrübəsinin, zorxanalarda cəmləmiş Naxçıvan idman ənənəsinin tarixini şərh edib. O, gəlinin seçilməsi, elçilik, toy mərasimi adətlərindən söz açaraq nikah və ailə ənənələrinə xüsusi diqqət yetirib. Bu möhtəşəm simfoniya ədəbi və major akkord kimi dini, təqvim, xalq bayramları mövzusu səslənib. Həm də müəllif Naxçıvan diyarında bayram

orta əsrlər dövrünün Fəzlüllah Nəimi, Nəcməddin Naxçıvani, Hinduşah İbn Səncər Naxçıvani və başqa görkəmli simalarının qalereyası sıralanıb. Müəllif izah edir ki, onların bir çoxu “Naxçıvanlı” mənasını verən “ən-Nəşəvi” nisbəsi ilə tanınır.

XIX–XX əsrlərin görkəmli şəxsiyyətlərinin böyük bir qismi kitabın foto bölməsində təqdim olunub. Bunlar kəngərlilər, şahtaxtılar, naxçıvanlılar nəslinin nümayəndələridir, ümummilli lider Heydər Əliyevin, akademik Yusif Məmmədəliyevin ailə üzvləridir. Rəssamlar Bəhrüz Kəngərli və İbrahim Səfinin, yazıçı-dramaturqlar Hüseyn Cavid və Cəlil Məmmədquluzadənin bioqrafik məlumatları ayrıca təqdim olunub. Kitabın özü zəmanəmizin dahi dövlət və siyasət xadimi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevə–Azərbaycanı, o cümlədən Naxçıvanı sayəsində dünyada şöhrətləndirən insana həsr edilib.

Alim kitabının məzmununa işarə olaraq əsas ada “Əsatirlər, əfsanələr, faktlar” başlıqlı seçib. Kitabın bütün nəqliçici məzmunu boyunca Naxçıvanın sivilizasiyanın ən qədim ocaqlarından biri olması fikri qırmızı xətlə keçib. Öz sübut bazasını müəllif ümumdünya daşqınından sonra həyatın məhz Nax-